

ЯК УНИКНУТИ РОЗПАДУ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ЦІЛІСНОСТІ В УКРАЇНІ?

Посткомуністична історія України почалася із західноукраїнського міста Червоноград, що першим у СРСР наважився на демонтаж пам'ятника Леніну. Страйкарі підігнали підйомний кран, під акомпанемент бурхливих овацій скинули колишнього героя на землю та вивезли геть.

Після цього демонтаж “комуністичної спадщини” став звичайною справою, нібито зрозумілою з політологічної та культурологічної точок зору. Але не з погляду буденної політичної свідомості, що вона, як зазначають політологи, формується на базі життєвого досвіду людей та характеризується інерційністю, фрагментарністю.

Базисний розрив між установками, звичками, стереотипами людей (складовими політичної культури) та новими політичними реаліями призвів до розпаду соціокультурної цілісності: стара система цінностей почала суперечити новій політичній системі. Прожиті багатьма поколіннями українців минуле делегітимізувалося, а тим фактом, що динаміка світоглядних орієнтацій – річ нешвидкоплинна, було знехтувано.

Якими є наслідки цього процесу? По-перше, зникло (релятивізувалося) поняття істини, а це безперешкодно “вкладає” нас у критиковану нами ж постмодерністичну матрицю. По-друге, вислів “держава, яка цілковито відмовилася від ганебного комуністичного минулого”, мабуть, став справді найсильнішим аргументом у процесі євроінтеграції, але найслабшим у справі залучення туристів до нашої країни (бігборди, що виникли на місцях традиційних монументів в Україні, ваблять їх мало).

Третє (і основне!): ми втратили ідеологію. Доктор філософських наук, професор кафедри НаУКМА Сергій Рябов означає ідеологію як беззаперечну істину, що задає “парадигму світосприйняття та практичної взаємодії з оточенням” [9; 96]

Історія свідчить: завжди за наявності конкретної межової ситуації - невідповідності між зростаючими потребами певних соціальних груп (в нашому випадку – нових політиків, олігархії) та чинними цінностями й нормами, знаннями, що їх інтеріоризували “прості люди”, з’являлася нова ідеологія. Як пише Е. Шілз, “ідеологія як система цінностей виходить на політичну арену під час серйозних суспільних криз (1), ідеологія має силу віри, а відтак їй притаманний значний орієнтаційний потенціал (2), цей потенціал настільки великий, що може сприяти виходу з кризи (3)” [1; 212] Хоча пришвидшення трансформації цінностей відбувається не лише за суспільних криз/пасіонарних вибухів. Абсолютно справедливим вважаємо висновок Валерія Денисенка: “Політика – це тільки цінності”. [4]

Де є нова ідеологія України? На основі чого вона виникне і чи утвердиться на українських теренах?

Розширимо візію цієї проблеми дослідників А. Беленка, С.Глузмана, Є.Головахи, Н. Костенко, В.Різуна, М.Процьківа, Ю.Саєнка, В.Степаненка власними міркуваннями.

Чіткий поділ на чорне й біле, відсутність напівтонів у людській історії неможливі. У культурі немає нічого, розкладеного “по полицках”. Польща зазнавала поразок у війні з Богданом Хмельницьким, але знімає про це шикарні фільми. Туреччина проводить політику секуляризації, а на її прапорі сяє півмісяць із зіркою. У Придністров’ї одні перейменовують центральну вулицю Тирасполя з “Імені 25 Жовтня” на “Покровську”, пишуть, що у роки громадянської війни (20-ті роки ХХ ст.) тут активно діяли білогвардійські загони, місцеве населення підтримувало петлюрівців, а інші в газеті “Суворовський натиск” (!) закликають до відновлення СРСР.

Амбівалентність історії потрібно сприймати нормально. Візьмімо за приклад ще й новий загальнонімецький Берлін, від 1990 року столицю об’єднаної Німеччини. Справді, майже нічого не нагадує про те, що понад 28 років місто було розділене, що метрополія з населенням чотири з половиною мільйони пережила найсильніше історичне втручання в суспільне життя. Загальновідомо, що зникла сумнозвісна стіна. Але на згадку про колишній розкол її бетонні уламки зберігають тепер колекціонери сувенірів усього світу. У Берліні є дві опери, зі старими (“дорозкольніми”) і новими традиціями, і ніхто не заперечує значимості для розвитку культури як першої, так і другої.

А Будапешт цікавий для туристів багатьох країн світу передусім Собор -парком, музеєм просто неба, де зібрано 42 пам’ятники (бюсти, статуї) героям комунізму: Леніну, Дімітрову, Марксу, Енгельсу. У музейному магазині продаються диски з музичними записами радянських пісень, футболки з зображенням Че Гевари, листівки, значки. Визнаючи той факт, що зі святих для багатьох поколінь речей зроблено кітч, що без сумніву, є цинізмом, зізнаюся, що створити такий музей – справа благородна.

“Я приїжджаю сюди [до Соборпарку – О.Л.] двічі на рік, привожу своїх студентів, оскільки це останнє місце, де вони ще можуть ознайомитися з “Червоною імперією”. В Парку Статуй я показую їм наочно те, що вони вивчають, але не можуть живо уявити. Прогулянка, що займає лише

годину, - як справжня подорож у часі – повертаємося на два десятиліття назад”, - розповідав оксфордський професор Рем Кумар.

Чому ж в Україні немає подібних парків? Мусимо об’єктивувати частину суспільного досвіду, аби відокремити, відчужити, але залишити.

Отже, ідеологія має постати на місці спокійного погляду на радянське минуле. Це не ревізійністські синдроми, а вимоги часу.

Монуументам, пам’ятникам, тобто “мінімуму знаків, що несуть у собі максимум сенсу”, присвячує свою працю “Поміж пам’яттю та історією” (це програмна стаття проекту “Місця пам’яті” (“Les lieux de memoire”) професор Школи вищих соціальних студій (Париж) П’єр Нора.

У статті проголошено лейтмотив проекту: відхід від “універсальної, тематичної, хронологічної чи лінійної методи досліджування” до проблематики місць, що в них “сконденсувалася, втілилася та скристалізувалася” пам’ять французької нації. “Для Нори, - пише український дослідник Володимир Єрмоленко, - будь-яке lieu de memoire сплітає в собі матеріальний, символічний та функціональний виміри: воно конденсується в котромусь “матеріальному” явищі: книзі, королівському палаці, емблемі, особистості, події, прапорі,... воно, нарешті, виконує для спільноти певні функції – об’єднальні, гуртувальні, тлумачні... А втім, головна роль “місць” соціальної пам’яті – знерухомити історію, зафіксувати її тотальність у колективній свідомості, а відтак “заблокувати роботу забування”, “обезсмертити померле” [5; 26]

Спробуємо знехтувати пропонованою Володимиром Єрмоленком компаративістикою (він порівнює французькі місця-руїни з німецькими місцями-панорамами) та екстраполювати ідею нелінійного бачення історії на український психологос.

Очевидно, у Франції місця пам’яті постали як протиполог лінійності історичного нарративу. Метод зосередження на певних об’єктах при вивченні історії та нехтування хронологією подій виник у цій країні після довгого тривання (la duree) спокійного погляду на історичне минуле, після усталеності, що поступово переросла в контрпациональність. (У Франції за останні 100 років побудовано один-єдиний собор!)

Соціальна пам’ять українства (а вслід за нею – історіографія) ще не встигла оголоситися від експлікації релятивності та невічності колишніх ідеалів/ідолів. Вона – in statu nascendi (у процесі становлення), як сказали б давні римляни. Ми ще не все хронологізували, зрозуміли, знайшли в архівах, щоб уже око було прикутим до певних місць пам’яті.

Нора пише: “Спонтанна й переважно усна пам’ять спільнот дедалі більше поступається пам’яті-архіву [виділено Нора – О.Л.], нескінченному нагромадженню знаків і текстів, документів та монументів...” [5; 26] В Україні ж надто багато нерозставлених крапок над “і” у соціальній пам’яті, а остання зазнає ще надто великої кількості метаморфоз, щоб лише матеріально наявні об’єкти свідчили про історичні перипетії.

В одній фразі французького науковця гра слів розігрує гру сенсів: “Місця пам’яті (lieux de memoire) існують тому, що вже зникли царини пам’яті (milieux de memoire), а відтак місця як рештки, як руїни втопають у непевному вакуумі...” [там же].

Українські царини пам’яті (інший переклад - середовища пам’яті) не зникли, тому їх не замінять місця пам’яті. Наші milieux de memoire конфліктують між собою, адже вступають в суперечність середовища пам’яті (соціальні установки, колективна свідомість), скажімо, західних українців, котрі страждали від катувань НКВС та воювали в рядах УПА (1) та мешканців центральної України, що ідентифікували себе як “радянських солдатів” і боролися проти бандерівців (2). Конфліктують між собою погляди різних людей на зміни назв вулиць, наприклад, коли у Львові вул. Лермонтова перейменовують на вул. Джохара Дудаєва.

У Поля Рікера є вислів: “режисер інтриги”. З чого ідеологам творити інтригу? Може, ідеологія, що є in statu nascendi, мусить передусім спиратися на культурне, доки ще не усталилися наші погляди на політичне?

“Ad fontes!” Є ж у нас Національний Сорочинський ярмарок, свято, стало колосальною культурною подією в житті українства; є фольклорне кіно, що його наприкінці 90-х поставив, наприклад, майстер української анімації Євген Сивокінь.

Мистецтво рекламистів у державі мусить нарешті запрацювати на її розквіт. Адже (нехай це і звучить цинічно) якщо є люди (бренд-менеджери), спроможні зробити “гарну обгортку” для прального порошку, цукерки, виставки, то чому так мало професіоналів, котрі працюють на “розкрутку” Софії Київської, Сорочинського ярмарку, заповідника Асканія Нова?

Побувавши в Парижі, Страсбурзі, Зальцбурзі, Відні, Будапешті, Варшаві, ми збагнули, у чому секрет “розкрученості” Франції, Австрії, Угорщини, Польщі, де є той механізм, якого нам обов’язково треба повчитися.

“Іміджмейкери держав” обирають кілька цікавих для туристів місць у власній країні (англійською – “places of interest”), пишуть ефектні тексти про них, роблять якісні фото і... штампують відповідну поліграфічну продукцію мільйонними тиражами. Зауважмо: КІЛЬКА конкретних місць. Психологи-когнітивісти стверджують, що людська пам’ять здатна схоплювати та утримувати від 5 до 9 об’єктів.

В Україні ж ми не тільки не друкуємо буклетів та проспектів про себе різними мовами, а й досі чітко не визначилися, які саме “places of interest” презентуємо іноземцям, котрі їх би легко запам’ятовували, тобто об’єкти, що за їхнім зображенням упізнавали б Україну.

Роблячи висновок, мусимо визнати: якщо ідеологія спиратиметься на національне і „спокійно-осмислений” погляд на радянське минуле, то нинішню добу ми нарешті припинимо називати принизливо й несамостійно “пострадянською”. Тільки інтеріоризувавшись цілковито, артефакти не стануть умовами самозабуття. І буденна свідомість сприйме нові реалії, а не йтиме з ними паралельно. За Лобачевским, паралелі перетинаються.

1. Бебик В. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика: [Монографія]. – К.: МАУП, 2000. – 384 с.

2. Беленок А.А. Ответственность за историю как предпосылка гуманизации постсоветского общества//Гуманізація вищої освіти: філософські виміри. Зб. статей за матеріалами III Міжнародної науково-практичної конференції. – Суми-Бердянськ, 2003. – С. 21-23.

3. Головаха Є. Ідеологія нетолерантності//Українське кіно: ідентифікація у часі. Хроніки громадських обговорень. – К.: Альтерпрес, 2003. – С. 139-142.

4. Денисенко В. Маленькі дискурси про велику політику, ще більшу науку про неї та їх моральні підстави//<http://www.ji-magazine.lviv.ua/ji-junior/N30-1/denysenko.htm>

5. Єрмоленко В. Місця пам’яті на європейських місцинах/Критика. – 2003. – Ч. 12 – С. 26-27.

6. Костенко Н.В. Телебачення як тотальна практика і лібералізація відмінностей// Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг. – К.: ІС НАНУ, 2003. – С. 438-451.

7. Процьків М. У сутінках свідомості//Молода нація. – 2001. - № 1. – С. 74-103.

8. Різун В. Маси: Тексти лекцій. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2003. – 118 с.

9. Рябов С. Політологія: Словник понять і термінів. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: Видавничий дім “КМ Академія”, 2001. – 256 с.

10. Саєнко Ю, Глузман С. Владу в Україні неможливо змінити зверху. Починати все треба знизу//Універсум. – Львів, 2003. - № 3-4. – С. 22-27.

11. Степаненко В.П. Суспільна трансформація у соціокультурній моделі інтерпретації //Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 4. – С. 89-110.

SUMMARY

Levkova O. How to avoid the disintegration of the social and cultural values.

The article is devoted to the problem of formation of new political ideology/ This problem is one of the main questions of theory of transition. The author touches upon the problem of old values system and new political system correlation. The gap between these two spheres is proposed to be filled by so-called

calm-realizing view of past epochs. Articulation of national values must be considered as well. French scientist Pierre Nora thoughts from his article “Les lieux de memoire” are explicated in the article. Non-linear history vision is extrapolated on Ukrainian ground.

Key words: the dynamics of the world-vision orientations, ideology, social memory, values system, historical narrative lineation.